

Fazlurrahman'ın Dini Literatüre Katkısı, Dini Kavramlara Yaklaşımı ve Dini Anlayışı

Hamdullah Tan

MEB Eğitim Yöneticisi

hamdullahtan@gmail.com, ORCID:0009-0009-8319-9783

Özet

Bu çalışmada Fazlurrahman'ın dini literatüre bakış açısı, katkısı, dini kavramlara yaklaşımı ve dini anlayışı konusundaki görüşleri incelenecektir. Fazlurrahman, İslam medeniyetinin yeniden teşekkül edip hayat bulması için büyük bir düşünce hareketinin başlatılması gerektiğini savunur. Günümüzde bütün Müslüman toplumlarda görülen Batı bilim ve teknolojisinin ithal edilmesi anlayışıyla hiçbir mesafe kat edilemez. Bu, bir bakıma bilim ve düşünce ithalatı olduğundan İslam toplumu böylelikle gelişemez, yalnızca kendi içinde yeşerebilir. Bu noktada yapılması gereken, ilk etapta düşünceye dayalı felsefe ile birlikte diğer insan ve toplum bilimlerinin de Kur'an temelli olarak süratle geliştirilmesidir. Dini geleneğin gelecek nesillerin sağlıklı düşünme ve gelişimlerine katkı sağlayabilmesi için onun kendi çağında yeniden hayatiyet kazanması ve ıslah edilmesi gerekmektedir. Ona göre günümüz sorunlarına çözüm bulma noktasında İslam'ın temel dayanak noktası Kur'an olmalıdır. Çalışma kapsamında yararlanılan ve atıf yapılan kaynaklar ayrıca metin içerisinde gösterilmeyecek olup kaynakçada verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fazlurrahman, Dini Literatür, Din Kavramı, Din Anlayışı

Fazlurrahman's Contribution to Religious Literature, His Approach to Religious Concepts and His Religious Understanding

Abstract

In this study, Fazlurrahman's perspective on religious literature, his contribution, his approach to religious concepts and his views on religious understanding will be examined. Fazlurrahman argues that a great movement of thought should be initiated in order for the Islamic civilization to re-form and come to life. No distance can be made with the understanding of importing Western science and technology, which is seen in all Muslim societies today. Since this is, in a sense, an import of science and thought, the Islamic society cannot develop in this way, it can only flourish within itself. At this point, what needs to be done is to develop philosophy based on thought in the first place, as well as other human and social sciences based on the Qur'an, quickly. In order for the religious tradition to contribute to the healthy thinking and development of future generations, it needs to be revived and reformed in its own age. According to him, the Qur'an should be the mainstay of Islam at the point of finding solutions to today's problems. The references used and cited within the scope of the study will also not be shown in the text and will be given in the bibliography.

Key Words: Fazlurrahman, Religious Literature, Concept of Religion, Understanding of Religion

Giriş

Fazlurrahman'ın dini literatüründe ele aldığı belli başlı dini kavramlar arasında vahiy, peygamber ve ruhani elçi kavramları önemli yer tutar. Bu kavramlar onun Kur'an'ın modern topluma sunulması idealinde de tanımladığı önemli terimlerdir.

Fazlurrahman'a göre Kur'an, Allah'ın, tarih içinde oluşan eden hadiseler, yani Peygamber dönemindeki ahlaki ve sosyal sorunlara ve özellikle o dönemde ticaretle ilgilenen Mekke halkının meselelerine Peygamber'in zihni aracılığıyla verdiği ilahi cevaplar olduğu için, tarihsel bir metin özelliği taşır. Bu nedenle onun nesnel anlamı, yalnızca onun tarihselliği temelli doğru bir yöntemle ortaya konulabilir.

Fazlurrahman'a göre Kur'an'ın ilk inen surelerinde, o toplumun vahim meseleleri, şirk, fakirlerin sömürülmesi, ticari ahlaksızlığın topluma karşı genel bir sorumsuzluk olduğu açıkça ifade edilmektedir. Kur'an aslında bütün bunları birbirine bağlı meseleler olarak nitelendirmektedir.

O halde ona göre asıl olan, Kur'an'ın birer tarihsel çözüm ifade eden hükümleri değil, bunlarla gerçekleştirilmek istenen gayedir. Fazlurrahman'a göre, gayet açık bir şekilde ortaya çıkan toplumsal değişmeyi, gözlerini kapayarak görmezlikten gelip hâlâ Kur'an'ın kurallarını görünüşteki anlamı ile uygulamakta ısrarcı olmak, Kur'an'ın toplumsal ve ahlaki maksatlarını, kasıtlı bir şekilde yok etmek anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla ona göre Kur'an'daki tarihsel çözümler birer gaye olup bu çerçevede modern topluma yeni hükümler sunulabilir.

Din Tanımı

Fazlurrahman'a göre insanoğlu, din alanında, insan zihninin veya insan ruhunun derinliklerini alakadar eden değerler, inançlar, kabuller ve duyguları içeren bir fenomen ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Hiç şüphesiz dinlerde de gözlemlenebilir ifadeler, değerlendirilebilir araçlar ve kurumsallaşmış görünüşler bulunur. Ancak sorun bu ifadelerin, vasıtaların ve görünüşlerin anlamında yatmaktadır.

Ayrıca Fazlurrahman, belli bir dinin inananlarının kendi dinlerini yeterince anlayıp anlamadıklarını da sorgular. Bu noktada Smith'in ifade ettiği "Dışarıdan birisinin bir din hakkındaki ifadesi, eğer o din mensupları tarafından doğrulanırsa o ifade doğru kabul edilmelidir." şeklindeki görüş, Fazlurrahman'a göre önemli bir cevaptır.

Ancak ona göre burada dikkate alınması gereken asıl önemli nokta bir dönem Müslümanların İslâm için önemli ve doğru gördükleri şeyler, bir önceki veya sonraki dönemlerde vurgulananlarla farklılık arz edebilmektedir. Yani dini meselelere ilişkin dönemsel doğrular farklı bir dönemde ve zeminde yerini başka doğrulara bırakabilir.

İslam filozofları vahiy düşüncesinde, aslen Yunan düşüncesine ait olan ve hakikatte Hellenizme ait bilgi nazariyesini temel aldılar. Bu noktada sezgi gücü sağlam olan biri, hakikati bir çırpıda kavrayarak onu sembollere döker. Ardından da genel kitlenin anlamasına öncülük eder.

Peygamber de "ahlakî iyiliği takip ederseniz, ruhunuz, mutluluk adı verilen gerçek ruhî hürriyete

kavuşacak demek yerine, eğer faziletli olur ve şu şu fiilleri yaparsanız cennete girecek ve cehennemden alevlerinden kurtulacaksınız” demiştir.

Ancak felsefenin kabul ettiği âlemin ezeliyeti, Allah’ın mahiyeti, ahiretin keyfiyetine ilişkin yaklaşımlar tenkit ve redde açtı. İslam felsefe geleneğinde Fârâbî yalnızca düşünürlerin ruhlarının ölüm sonrası baki kaldığını düşünmüş, ölümlerle birlikte bedenlerin yok olacağını savunmuştur.

Bu kabul, Yunan-Hristiyan düşüncesindeki maddi şeylerle ruhani şeylerin arasını kesin olarak ayırma anlayışında yer alır. Bir diğer düşünür İbn Sinâ ise bedenlerin tekrar dirilmeyeceğini ancak bütün ruhların ölüm sonrası baki kalacağını savunmuştur. Bu bağlamda bedenlerin dirilmesinin, peygamberin zihninde doğan hayalî bir “mit” olduğunu iddia etmiştir.

Peygamber bu mit yardımıyla düşünmekten aciz halk kitlelerinin ahlakî yapılarını etkilemeye çalışmıştır. Bu durum dinî ve aklî iki hakikat varmış gibi bir görünümü ortaya çıkarmıştır. Onlara göre dini hakikat, akli hakikatin kendisidir ancak o, çıplak akli formüllerle ifade edilmek yerine hayalî sembollerle ortaya çıkar.

Hakikat’ın kitleleri etkilemesi ve onlarca kabul görmesi, onun bu sembolik tezahürü nedeniyle. Dolayısıyla Fazlurrahman, felsefenin inanç esaslarının bazı keyfiyetlerine yönelik yaklaşımları tenkit ve redde açık olup İslam filozoflarının vahiy düşüncesinde Helenizm’e ait olan bilgi nazariyesini temel aldıklarını belirtir.

Ona göre, İslam filozofları kitlelerin ahlaki arınma noktasında dinin hayali sembollere yer verdiğini ve bu sembolik ifadelerin toplumu etkisi altına alarak onlar tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Onlara göre Peygamber de bu mit vasıtasıyla ahlaki hakikati sembollerle ifade etmiştir.

Fazlurrahman’ın ele aldığı bir kavram da iman kavramıdır. Fazlurrahman’a göre, iman akli bilgiden yoksun olamaz. “Kendi arzularını tanrı edinen ve Allah’ın bilgisine rağmen yoldan çıkarttığı kimseyi gördün mü?” ayeti de iman bilgi sentezini vurgulamaktadır. Bilmek, İman’ın zorunlu gerekliliğidir.

Fazlurrahman’a göre iman kalp veya kalp-zihin meselesidir. İman ile amelî ayrı tutulması da Kur’an mantığına aykırıdır. Nitekim Kur’an’da iman ve amel mefhumları birlikte geçer. İyi amel olmaksızın tek başına imandan bahsetmek mümkün değildir.

Bu bağlamda temelinde iman olmayan davranışları değersiz gören Fazlurrahman, Allah'a ulaşmada aklın yanında kalp ve ilhama da yer vererek iman-akıl-amel bütünlüğünü ön plana çıkarmaya çalıştığı görülür.

Fazlurrahman'ın "İslam" anlayışı ise şöyledir. "S-l-m" kökünden gelen İslam kelimesi barış, huzur, güvenlik, esenlik manalarında kullanılır. Özne olarak Müslim ise kendisini Allah'a teslim eden anlamındadır.

"Peki, onlar Allah'ın dininden başka bir din mi arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde her ne varsa istese de istemese de O'na teslim olmuştur ve O'na döndürülmektedir." Dolayısıyla bütün kâinatın Allah'a teslim olma açısından Müslim olduğu ifade edilmektedir.

Fazlurrahman, İslam kavramının iman ile bir bütünlük arz ettiğini belirtir. Nitekim Allah'ın emir ve yasaklarına teslimiyet temelde inançsız olarak gerçekleşemez. "Bizim ayetlerimize inanlar teslim olanlardır." ayeti de bu durumu desteklemektedir.

Bu çerçevede iman ve İslâm özdeş olup bunlara sahip olana barış ve güvenlik verir. Ayrıca standart İslâm akidesi bize şunları söyler: "İman; Allah'a, meleklerle, kitaplara ve son hükme inanmak iken İslâm; imanın açık ikrarı, namaz kılma, zekât verme, oruç tutma ve hacca gitmekten ibarettir."

Fazlurrahman'a göre bu ayrım Kur'an mantığına aykırıdır. Şayet İslâm'ın somut hale getirilmesi iman ve İslâm'ın ayrılması ve kavramsal anlamda birbirinden kopacak tarzda imanın dışavurumu ya da somutlaşması anlamında kullanılıyorsa buna karşı çıkar.

Fazlurrahman'a göre imanın somut ifadesi olarak İslâm ve bu ifadenin organize olmuş şekli olarak "Müslim", toplum olarak anlaşılırsa zorunlu olarak doğrudur ve Kur'an da bunu desteklemektedir.

Tek başına iman yeterli olmayıp organize olmuş normatif bir topluma mutlaka ihtiyaç vardır. İslâm da imanın normatif bir toplum aracılığıyla açık, somut ve organize edilmiş bir şekilde kendisini dışı vurumu olarak nitelendirilebilir.

Ümmetin bireyleri de iman ve onun nuruyla eğitilmelidir. Bir birey imana sahip olabilir fakat dışarıya aksetmedikçe tam bir iman olduğu söylenemez. Bu ifadelere göre imanın somut yansıması olan İslami anlayış normatif kurullarla bir toplumda hayat bulmuyorsa bir anlam ifade etmemektedir.

Din Kavramı

Din kavramı, “Tanrı’ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemli hale getiren toplumsal bir kurum, diyanet” ve “bu özellikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller adı altında toplayan, sağlayan düzen” olarak tanımlanır.

Din, akıl sahiplerini peygamberlerin bildirdiği hakikatleri kabul etmeye çağırın ilâhî bir kanun olup insanın evrendeki varlıkları müşahede ederek duyular üstü ilâhî hakikatleri kavramasını ifade eder.

Bir başka tanımda din, insan hayatını, insanın içinde yer aldığı evrenle belli oranda doyurucu ve anlamlı bir ilişki kurma ve insani işlerin sürdürülmesinde bilgelik sağlama çabasıdır.

Ayrıca din, doğüstü bir tanrısal güç veya varlığa ilişkin inançların, bu varlıkla ilgili manevî eğilimlerin ve Tanrı’ya yapılan ibadetlerden oluşan bir bütün olan din, her şeyi yaratan ve kontrol eden ilahi ve aşkın bir gerçekliğe inanarak ibadet etmeyi ve insanların kendilerine yönelecekleri ve davranışlarını düzenleyebilecekleri idealler oluşturma girişimini ifade eder.

Bu tanımlama dinin gerek inanç boyutunu gerekse ibadet ve ahlak boyutunu ifade eden bir yaklaşımı yansıtır.

Çağdaş Müslüman düşünürlerden Muhammed Abduh’a göre din, insanın evrendeki varlıkları gözlemleyerek duyular üstü ilâhî hakikatleri kavramasını ifade eder. Bu ilâhî hakikatlerden biri de peygamberlik müessesesidir.

İnsan ancak peygamber mesajı vesilesiyle ilâhî hakikatin içeriğini kavrar ve bütün davranışlarının karşılığını başka bir âlemde göreceği bilgisini edinir. Reşid Rıza’ya göre din, bireyin kendi gayretiyle öğrenemediği, yalnızca vahiy aracılığıyla elde edebildiği hakikatler bütünüdür.

Seyyid Hüseyin Nasr ise dini insanı hakikate bağlayan şey olarak ifade eder. Din, temelde biri doktrin, diğeri metot olmak üzere iki unsuru içerir. Bu bağlamda din ilk olarak mutlak hakikati nisbî olandan ayıran bir doktrindir.

İkinci olarak hakikat üzerine düşünme, mutlak olana bağlanma, insan varlığının gaye ve manasına uygun bir şekilde Allah’ın iradesi çerçevesinde yaşama metodudur. İşte din ve dine ilişkin kavramların akledilmesi felsefe ve din bağlantısının ve buna dair düşünce sisteminin gündeme

gelmesine olanak sağlamaktadır.

Din, insanoğlunun yeryüzüne gelişinden itibaren var olmuş ve yaşamının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Yaratıcı ile yaratılan arasındaki bu ilişkide Yaratıcı'nın insanoğlunu yarattıktan sonra bir an için bile başıboş bıraktığı düşünülemez.

İnsanlık tarihi tecrübesi göstermiştir ki, dinsiz yaşamış bir toplum bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bir dine inanma, toplumların en temel özelliğidir. Din, hangi isimle anılırsa anılsın fert ve toplum huzuru açısından daima gerekli bir müessese olmuş, kendisine ihtiyaç duyulmuş ve hiçbir zaman ondan uzak olunmamıştır. Bu durum dinin evrensel ve tüm zamanlar için geçerli bir mefhum olduğunu göstermektedir.

Hiç şüphesiz Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'a inanan kişilerin dinden anladıkları farklı farklıdır. Ancak genel anlamda din, bir kutsal varlığa inanmak, onun emirlerine bağlanıp yasaklarından kaçınarak hayatını ona göre düzenleme sistemidir. Bu bağlamda din, öncelikle bir inanç sistemidir.

En ilkel dinlerde bile içinden çıktığı toplumu düzeltme ve düzenleme gayesi ortaya çıkar. Dolayısıyla din mefhumu toplumdan soyutlanamaz. Din, aşkın ve mukaddes bir varlığa kendi iradesi ve seçimiyle teslimiyeti, O'nun emirlerine bağlanarak tabi olmayı, yaşamını ona göre düzenlemeyi ifade eder.

Dinin hedefi yalnızca bireysel huzur olmayıp Yaradan'ın rızasını kazanmak için Yaradılan'a hizmeti de içerir. Kişinin dinî şuur kazanmasında, iradî olarak bağlanmanın yanı sıra kalbî duyuların yaşanması ve fikrî faaliyetler de önem arz eder. Bu yönüyle din aktif yönü olan bir inanç sistemi olarak ön plana çıkmaktadır.

Tarihsel süreçte din, toplumun davranış prensiplerini tespit eden önemli müesseselerden biri olarak öne çıkar. Bu anlamda birey ve toplum psikolojisi üzerinde kalıcı davranış değişikliklerine neden olan din, farklı yönleri bulunan insanoğlunun manevî hayatında sağlıklı olması adına dine yönelik yanlış çıkarımlarda bulunmasının önüne geçmeyi amaç edinir. Burada da görüldüğü üzere din gerek birey gerekse toplumsal düzeyde ahlak merkezli davranış değişikliklerini amaçlayan bir inanç sistemidir.

Din Anlayışı

Fazlurrahman, İslam medeniyetinin yeniden teşekkül edip hayat bulması için büyük bir düşünce hareketinin başlatılması gerektiğini savunur. Günümüzde bütün Müslüman toplumlarda görülen Batı bilim ve teknolojisinin ithal edilmesi anlayışıyla hiçbir mesafe kat edilemez.

Bu, bir bakıma bilim ve düşünce ithalatı olduğundan İslam toplumu böylelikle gelişemez, yalnızca kendi içinde yeşerebilir. Bu noktada yapılması gereken, ilk etapta düşünceye dayalı felsefe ile birlikte diğer insan ve toplum bilimlerinin de Kur'an temelli olarak süratle geliştirilmesidir.

Zira dini geleneğin gelecek nesillerin sağlıklı düşünme ve gelişimlerine katkı sağlayabilmesi için onun kendi çağında "yeniden hayatıyet kazanması ve ıslah edilmesi" gerekmektedir. Ona göre günümüz sorunlarına çözüm bulma noktasında İslam'ın temel dayanak noktası Kur'an olmalıdır.

İslâm düşünce tarihine bakıldığında bu ilkeyi yalnızca kelmacılar ve özellikle de Sünni kelmacılar uygulamıştır. Fakat onların da meseleye yaklaşımı sistematik olmadığı için İslâmi dünya görüşünü bir bütün halinde dünyaya sunamamışlardır. Bu ifadelerin dinin İslam toplumunun idrakine yeniden sunulması gerektiğini' ifade eden bir problem cümlesi olduğu görülmektedir.

Fazlurrahman'a göre, İslam kelamını yeniden meydana getirme yolunda atılacak ilk adım İslam'da kelam alanına ilişkin gelişmelerin tarihi bir tenkidinin yapılmasıdır. Bu tenkit yöntemi, farklı kelami ekollerin Kur'anî dünya görüşünden ne derece saptıklarını açığa çıkaracak ve yeni bir kelâma doğru yol gösterici olacaktır.

Tarihsel süreçte akılcı geleneğin temsilcisi olarak görülen Mu'tezile ve gelenekçi Eş'arî ekoller zorunlu olarak geçmişin izlerini taşıyan ve mensup oldukları dini ekole sadık kalan bir yapıya sahiptirler.

Bu noktada Allah'ın sıfatlarının inkârı gibi Mu'tezili yaklaşımın Kur'an'ın öğretilerine sadık olduğu ise savunulamaz. Bir diğer örnek olarak cüz'i iradeyi kabul etmeyerek Allah'ın kâdir-i mutlak olarak ilahi emir ve yasaklarında bir gayelilik aranamayacağını iddia eden Eş'arî reaksiyonun da Kur'an'ın Allah, insan yahut tabiat alanındaki öğretisini temsil ettiği savunulamaz.

Bir kelâmi sistem kendi içerisinde elbette mantıken tutarlı olabilir ancak diğer yandan da akaid esaslarını belirlediğini iddia ettiği dine de bütünüyle ters düşebilir. Bu bağlamda Fazlurrahman'a göre, kelam ekollerinin eleştiri süzgecinden geçirilerek kelam sistemine eklenmesi zorunludur. Hiç

şüphesiz insan ürünü olan söz konusu ekoller zaman zaman Kur'an ve sünnet çizgisinden çıkarak yanlış anlamalara yol açmış olabilir.

Ona göre Müslümanlar, kelami konularda Mu,tezile ile Cebriyye tarafından temsil edilen aşırı uçların orta yolunu bulmak için gayret göstermiş ve ortaya konulan görüşler Ehl-i sünnet'in İslam'ın ilk dönemlerinde oluşturduğu isabetli kararlarla gerek sosyopolitik düzeyde gerekse ahlâkî ve fikrî düzeyde sosyal hayata bir canlılık vermiştir.

Fakat bir asır sonra Ehl-i sünnet'e ait kararlar Kur'an ve Sünnet gibi değişmez ilkeler olarak değerlendirilmiş, böylelikle statik bir fikrî ve sosyal sistem haline dönüşmüştür. Bu durum öncelikle ahlâkî donuklaşma ve bozulmaya, daha sonra sırasıyla dinî, sosyal, ekonomik ve ilmî alanlarda geriliğe neden olmuştur.

Ahlâki çözümlenin başladığı İslâm toplumunda 9. asrın başlarında mânevî bir tepki olarak tasavvuf ortaya çıkmıştır. Fakat bundan üç asır sonra İslâmî okulların öğretilerinin katılaşp yerleşmesiyle tasavvuf da “yalnızca din içinde din olarak değil aynı zamanda din üzerinde din olarak” İslâm toplumunda yer edinmiştir.

Dolayısıyla ona göre statik din anlayışı da dinamik din anlayışı da bir bakıma kelami bakış açısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda Fazlurrahman, İslam tarihi boyunca devam eden yorum ve icthadi usûle karşı çıkarak, yeni ve özgün bir usûl teklifinde bulunmaktadır. Bu yeni yöntemde, nassın görünüşteki anlamından ziyade, arkasındaki ilke ve sebep esas alınmaktadır.

Dolayısıyla meselelerin çözümünde içtihada dayalı bir yöntem uygulanmalıdır. İçtihat ile birlikte Kur'an hükümlerinin yeni tarihsel şartlara göre farklılaşabileceğini de kapsayan bu metodoloji, Kur'an'ın tarihselliği tezine dayanır.

Fazlurrahman'ın din anlayışı, temelde Kur'an'ın merkeze alınarak yeni bir yöntemle yeniden çağımıza sunulması gerektiği tezinden hareket etmektedir. Bu noktada, din anlayışını şekillendiren Allah, Kur'an, vahiy, peygamber, insan, akıl, ruh, alem, evren, ölüm ve ahlak görüşünde modernist bir İslami bakış açısının yansımaları görülür.

Sonuç

Fazlurrahman'ın modern düşüncenin gelişim safhasındaki düşüncelerinde, İslami uyanış ve yenilikçilik anlayışında İkbâl'in etkisi görülür. O, İkbâl'in, Kur'an'da yer alan hukuka ilişkin ayetlerin ezeli ve değişmez olduğuna ilişkin yaklaşımı kabul etmekle birlikte Kur'an'ın yorumlanması ve içtihadı ön plana çıkaran fikrini benimsemiştir.

İkbâl'e göre Kur'an yorumu kadınlara ait görüşlerle sınırlı değildir. Yaşamın sürekli yaratma sürecini içermesi, hayatın dinamik akışı gereği Kur'an'ın tekrar tekrar yorumlanması gerektiği düşüncesindedir.

Dolayısıyla ona göre içtihat yeniden yorumlama, yani Kur'an'ın dinamik ve uyarıcı yönlerini ortaya koyar. İctihada, istihsan ve icma eklenildiğinde ise hukukun dinamik bir yapı kazanacağını ifade eder.

Fazlurrahman'nın anlam dünyasında da, İkbâl'in ortaya koyduğu düşünceler önemli bir yer teşkil eder. Ona göre İkbâl'in felsefesi, tamamen Kur'an'a dayalı bir öğreti olarak nitelendirilmemekle birlikte, İslam kelâmına yeni bir yaklaşım gayreti olarak görülen, kısmen Kur'anî dünya görüşü tarafından şekillendirilmiş sistematik ve uyumlu bir metafizik düşünce girişimi olarak nitelenmektedir.

Fazlurrahman, geleneksel vahiy anlayışının en önemli kavramlarından biri olan Cebrail'i kendi vahiy anlayışında Kur'an'da geçtiği şekliyle “ruh”, veya “ruhânî elçi” tabirleriyle tanımlar.

Fakat ona göre bu meleke, doğuştan gelen bir yetenek olmayıp, Allah'ın Hz. Peygamber'in kalbine yerleştirdiği ve ihtiyaç anında ortaya çıkan bir melekedir: “Herhalde ruh, Peygamberin kalbinde oluşan ve ihtiyaç olduğu zaman vahiy şekline dönüşen bir kuvve, bir duyu veya bir araç olarak yorumlanabilir. Fakat bu ruh, Allah tarafından indirilmektedir.”

Fazlurrahman'a göre vahiy, Peygamberin kalbinde oluşan ve ihtiyaç anında vahye dönüşen bir kuvvedir. O, İslam düşüncesinde ki geleneksel vahyin “dışsal” olduğu şeklindeki anlayışın aksine bu ilişkiyi içsel olduğunu ve Kur'an'da ki melek ile vahiy elçisinin birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığını belirtir.

Bir diğer ifadeyle Fazlurrahman, vahyin “anlam” olarak Peygamber'in kalbine indiği, onun dili ve sözcükleriyle ifadeye döküldüğünü ifade etmektedir. Fazlurrahman'ın “Kur'an hem mana hem de

lafız açısından Allah kelimadır.” şeklindeki geleneksel vahiy anlayışıyla çelişen bu yaklaşımı, “Kur’an, Allah ve Muhammed’in ortaklaşa meydana getirdikleri bir eserdir.” şeklinde değerlendirilmiş ve “münkir-i Kur’an” olarak suçlanmıştır.

Fazlurrahman ise bu anlayışın İslam dışı olarak değerlendirilemeyeceğini aksine Kur’an’ın bunu öngördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Şah Veliyullah ve İkbâl gibi düşünürlerin vahiyle ilgili düşüncelerini de belirterek bu düşünceyi ilk ifade edenin kendisi olmadığını, gelenekte de yeri olduğunu ifade etmek istemiştir. Dolayısıyla burada İslam Peygamber’ini de lafız noktasında işin içine katan bir bakış açısı görülmektedir.

Fazlurrahman peygamberlerin gönderilmesinin Allah’ın rahmetinin bir gereği ve insandaki ahlâkî idrak ve davranış eksikliğinin bir sonucu olduğunu düşünür. Peygamberler, hassas ve yıkılmaz kişilikleriyle ilahî tebliği sarsılma ve korku olmaksızın bildirmişlerdir.

Onlar, insanları uyuşukluk ve düşük ahlâkî durumdan, Allah’ı Allah, şeytanı da şeytan olarak göreceklere teyakkuz durumuna geçiren ve vicdanları silkeleyerek uyandıran olağanüstü kişiliklerdir. Buna dayalı olarak ona göre peygamberlerin sağlam karakterli bireyler olarak toplumların idrak ve ahlaki eksiklerini gidermek üzere gönderildiğini söyleyebiliriz.

Benzer bir anlayış İkbâl’de de görülür. Ona göre de peygamber, “küçük bir pınardan fişkıran, sonra ruhani kuvvetleri sayesinde bütün ırmakları ve nehirleri kucağına alan ve muazzam bir zaferle hepsini uluhiyetin ummanına getiren bir akarsu” gibidir. Hakiki mümin de, peygamberde en yüksek mertebede mevcut olan bu ırmak sıfatını kendinde görmeli ve hiç durmadan yolunda ilerlemelidir.

Fazlurrahman’a göre yasa koyma işini üstlenen kişi insanlarla iletişim kurabilmeli ve onlara hitap edebilmelidir. Fazlurrahman’ın da ifade ettiği gibi nebi, bütün insanlara dini bir misyonla gelmiştir. Peygamber mistik biri olmakla birlikte tarihi de şekillendiren bir karaktere sahiptir.

Yine ona göre Hz. Peygamber’in hayatını inceleyen hiçbir kimse onun gerek ruhi bir karakter olarak gerekse insanlığa dini bir önder olarak son derece olağanüstü ve idealini gerçekleştirdiği ruhi idealine tabi olan keskin idari ve siyasi zekasından etkilenmediğini söyleyemez.

Böylelikle Allah’ın elçisinin eşsizliği takdir edilmiş olur. Fazlurrahman’ın peygamberlik düşüncesinde, dini misyon sahibi peygamberlerin olağanüstü kişilikler ve eşsiz karakterler olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Açıkgenç, Alparslan. “İslami Uyanış ve Yenilikçilik Düşünürü: Fazlurrahman’ın Hayatı ve Eserleri (1919-1988)”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/4 (Ekim 1990): 236- 245

Albayrak, Ahmet. “İkbal’de Dinamik İnsan Anlayışı”. *Divan Dergisi* 5 (1998): 242

Anay, Harun. “Felsefe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 320. Ankara: TDV Yayınları 1995.

Arpaguş, Hatice Kelpetin. *Fazlurrahman’a Göre Allah ve İnsan*. İstanbul: Çamlıca Yayıncılık, 2010.

Aydın, Mehmet S. “Fazlurrahman ve İslam Modernizmi”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/4 (Ekim 1990): 279

Çiftçi, Adil. *Fazlurrahman İle İslam’ı Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.

Demirkol, Bekir. “Kısa Otobiyografi (Fazlurrahman)”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 4/4 (1990): 229

Fazlurrahman Ansari. *İlimden Felsefeden Dine*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967.

Fazlurrahman. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Fazlurrahman. Kısa Bir Hikâyem-İslâmî Yenilenme Makaleler III. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Fazlurrahman. “Some Key Ethical Concepts of The Qur’an”, Journal of Religious Ethics 11/2 (1983).

Fazlurrahman. “The Impact of Modernity of Islam”. Islamic Studies. 5/2 (June 1966).

Fazlurrahman. “The Status of the Individual in Islam”. Islamic Studies. 5/4 (1966).

Fazlurrahman. Ana Konularıyla Kur’an. çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Fazlurrahman. İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Fazlurrahman. İslam ve Çağdaşlık. çev. Hayri Kırbaşoğlu-Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.

Fazlurrahman. Islamic Methodology in History. İslamâbâd: Islamic Research Institute, 1984.

Fazlurrahman. İslâm’da İhya ve Reform. çev. Fehrullah Terkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Fazlurrahman. İslami Yenilenme Makaleler I. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları,

2018.

Fazlurrahman. İslâmî Yenilenme Makaleler II. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.

Fazlurrahman. İslâmî Yenilenme Makaleler III. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Fazlurrahman. “Kısa Otobiyografi (Fazlurrahman)”, çev. Bekir Demirkol, İslami Araştırmalar Dergisi 6/4 (Ankara 1990).

Kara, İsmail. Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler I. İstanbul: Risale Yayınları, 1986.

Korlaelçi, Murtaza. “Din Felsefe Etkileşimi”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39/1 (1999): 70

Kotan, Şevket. “Fazlurrahman’ın İctihad Teorisi”, Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi 5/2 (Mayıs-Ağustos 2008): 93

Schimmel, Annemarie. Çağın Mevlana’sı Muhammed İkbâl. çev. Senail Özkan. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2001.

Sifil, Ebubekir. “Hadis Tarihi Bağlamında Bir Fazlurrahman Eleştirisi”. Fazlurrahman’ı Doğru Anlamak. Haz. Ahmet Tahir Dayhan. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2011.

Fazlurrahman'ın Dini Literatüre Katkısı, Dini Kavramlara Yaklaşımı ve Dini Anlayışı

Taylan, Necip. İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 1994.

Tümer, Günay. “Çeşitli Yönleriyle Din”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28/1 (1987): 220

Türer, Celal. Muhammed İktal'de Din Felsefesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1992.

Uyanık, Mevlüt. “Muhammed İktal'e Göre Çağdaşlık Kavramı”, İslami, Araştırmalar Dergisi 7/1 (Kış Dönemi 1993-1994): 89-93

Yazoğlu, Ruhattin. “Müslüman Bir Aydın Olarak Fazlurrahman”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15 (2001): 311